

AAN GODS HAND DOOR PIJN EN LIJDEN

Van Tim Keller verschenen

In alle redelijkheid – *Christelijk geloof voor welwillende sceptici*

De vrijgeveige God – *Recht naar het hart van het christelijk geloof*

Namaakgoden – *De lege beloften van geld, seks en macht
en de enige werkelijke hoop*

Ruim baan voor gerechtigheid – *Rechtvaardig worden door Gods genade*

Kruistocht – *Het leven van koning Jezus*

Bevrijd van je zelf – *De weg naar echte christelijke blijdschap*

Het huwelijk – *Gods wijsheid over gevende liefde*

Goed werk – *Ons dagelijks werk en Gods plan voor de wereld*

Centrum-Kerk – *Het evangelie midden in je stad*

Galaten – *Om te lezen, te leren, te leiden*

Aan Gods hand door pijn en lijden

Ontmoetingen met Jezus – *Onverwachte antwoorden op grote
levensvragen*

Rechters – *Om te lezen, te leren, te leiden*

Bidden – *Vertrouwelijke omgang met de ontzagwekkende God*

Preken – *Geloof overbrengen in een sceptische tijd*

Romeinen 1-7 – *Om te lezen, te leren, te leiden*

Psalmendagboek – *Een jaar lang leven met de liederen van Jezus*

Tim Keller

AAN GODS
HAND DOOR
PIJN EN
LIJDEN

 Uitgeverij Van Wijnen - Franeker

Tweede druk 2017

© 2013 Timothy Keller

Oorspronkelijke uitgever Dutton, Penguin Group (USA) Inc. New York, U.S.A.

Oorspronkelijke titel *Walking with God through Pain and Suffering*

© 2014 Nederlandse vertaling: Uitgeverij Van Wijnen, Postbus 172, 8800 AD Franeker

www.uitgeverijvanwijnen.nl

Vertaling Heleen Sytsma

Omslagontwerp Garage/BNO

ISBN 978 90 5194 495 2

NUR 707

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor mijn zus Sharon Johnson, een van de meest geduldige en blijde mensen die ik ken, die me veel geleerd heeft over het dragen van lasten, het omgaan met verdriet en het vertrouwen op God.

Inhoud

Inleiding Het gerommel van de paniek dat overal onder zit 9

Deel een – De oven begrijpen

1. Lijden in verschillende culturen	23
2. De winst van het christendom	49
3. Obstakels voor seculiere denkers	82
4. Het probleem van het kwaad	107

Deel twee – Door de oven heengaan

5. Obstakels voor het geloof	139
6. De soevereiniteit van God	158
7. Het lijden van God	177
8. Waarom is er lijden?	195
9. Leren lopen	222
10. De verschillende soorten lijden	244

Deel drie – Aan Gods hand door de oven heen

11. Lopen	267
12. Huilen	285
13. Vertrouwen	302
14. Bidden	319
15. Denken, danken, liefhebben	347
16. Hopen	370

KELLER AAN GODS HAND DOOR PIJN EN LIJDEN

<i>Epiloog</i>	378
<i>Dank</i>	382
<i>Noten</i>	383
<i>Over de auteur</i>	415

Inleiding

Het gerommel van de paniek dat overal onder zit

Volgens mij betekent het leven serieus nemen iets als dit: dat wat de mens ook op deze planeet doet, gedaan moet worden in de beleefde waarheid van de verschrikking van de schepping, van het groteske, van het gerommel van de paniek dat overal onder zit. Anders is het vals.

Ernest Becker, *The Denial of Death*.¹

*Altijd wil ik de Heer danken,
zonder ophouden bewijs ik hem eer.
Van harte zal ik hem eren;
wie in verdrukking leven,
zullen het horen en zich verheugen.
Verkondig samen met mij
de grootse daden van de Heer;
laten wij allen zijn macht erkennen.
Psalm 34:2-4²*

Lijden gebeurt overal, onvermijdelijk, en de schaal waarop mensen ermee geconfronteerd worden, is vaak nauwelijks te bevatten. Als je straks een uur lang in dit boek hebt zitten lezen, zijn er gedurende die tijd minstens vijf kinderen ergens op de wereld omgekomen door misbruik of geweld.³ Als je de hele dag doorleest, sterven in die tijd meer dan honderd kinderen een gewelddadige dood. En dat is natuurlijk nog maar een van de ontelbare vormen en gradaties van lijden. Ieder uur komen duizenden mensen om

bij verkeersongelukken of ten gevolge van kanker, en honderdduizenden krijgen te horen dat hun geliefden er ineens niet meer zijn. Dat kun je vergelijken met dat alle inwoners van een middelgrote stad plotseling worden weggevaagd; afschuwelijk voor familie en vrienden die achterblijven.

Als een grote, verschrikkelijke ramp enorme aantallen doden tot gevolg heeft – denk aan de cycloon Bhola in 1970 in Bangladesh, de tsunami van 2004 in het gebied rond de Indische Oceaan of de aardbeving op Haïti in 2010, die elk meer dan 300.000 slachtoffers eisten – dan haalt dat de koppen van alle kranten en iedereen is verbijsterd vanwege de verwoestingen. Maar statistieken bedriegen. Dat soort historische rampen voegen niet echt veel toe aan de omvang van al het lijden. Tienduizenden mensen sterven elke dag door onverwachte oorzaken, honderdduizenden om hen heen worden plotseling in rouw gedompeld. De overgrote meerderheid van die sterfgevallen haalt de krant niet omdat pijn en verdriet de normaalste zaak van de wereld zijn.

Shakespeare had dit begrepen toen hij schreef:

Each new morn
New widows howl, new orphans cry, new sorrows
Strike heaven on the face.

(Geen morgen daagt, of nieuwe weed'wen jamm'ren
En nieuwe wezen schreien, nieuw leed slaat
De hemel in 't gelaat.)⁴

Alles is zo doortrokken van kwaad en lijden dat de statistieken die ik daar-net opsomde ons nauwelijks meer raken. Maar dat zouden ze wel moeten doen. De schrijver Ernest Becker schreef erover hoe gevaarlijk het is om de ellende van het leven en de onvoorspelbaarheid van het lijden te ontkennen. Als we horen van een tragische gebeurtenis, dan treedt er een diepgeworteld psychologisch verdedigingsmechanisme in werking. We denken bij onszelf dat dat soort dingen andere mensen overkomt, arme mensen,

of mensen die niet voorzichtig zijn. Of we zeggen tegen onszelf dat zoiets nooit meer zal gebeuren als er maar de juiste mensen in de regering zitten of als we ons sociale stelsel maar aanpassen.

Maar Becker geloofde dat die manier van denken het leven niet serieus neemt en de waarheid ontkent, 'de beleefde waarheid van de verschrikking van de schepping (...) van het gerommel van de paniek dat overal onder zit'.⁵ Die paniek wordt door de dood veroorzaakt. Dood is onverminderd onvoorspelbaar en onverbiddelijk.

Dezelfde boodschap klinkt door in een artikel dat in 2002 in *The New York Times Magazine* stond in de periode dat een scherpschutter – hij werd 'the Beltway Sniper' genoemd – Washington D.C. en omgeving onveilig maakte. Hij schoot schijnbaar volstrekt willekeurig op allerlei mensen, ongeacht huidskleur of leeftijd. Schrijfster Ann Patchett schreef toen:

We doen altijd ons best om op een of andere manier de logica te ontdekken in een moord zodat we die veilig op afstand kunnen houden: ik voldoe niet aan die beschrijving; ik woon niet in die stad; ik zou daar nooit naartoe gegaan zijn, ik ken die persoon helemaal niet. Maar wat gebeurt er als er geen beschrijving is, geen stad, geen persoon? Waartoe nemen we onze toevlucht om rust te kunnen vinden? (...)

Onze eigen dood op afstand houden is een van onze favoriete bezigheden. Of we dat nou doen door veel te sporten, door op ons cholesterol te letten of door mee te doen aan bevolkingsonderzoeken, we proberen altijd een dam op te werpen tegen sterfelijkheid. Zorg dat je te weten komt wat de kenmerken zijn, en ga op zoek naar manieren waarop jij daar niet aan voldoet. Maar een scherpschutter die trefzeker een schot lost, niet zomaar op een menigte maar welgemikt, herinnert ons op een afschuwelijke manier aan de dood. Ondanks al onze goede bedoelingen is die toch voor het grootste deel volstrekt willekeurig.

En absoluut onvermijdelijk.⁶

Patchett en Becker stellen de gebruikelijke manieren aan de kaak die wij hanteren om het gerommel van de paniek te bezweren. Dit boek is een poging om datgene te doen waar zij op aandringen – het leven serieus nemen. Ik wil lezers helpen om op een goede en zelfs vreugdevolle manier te leven tegen de achtergrond van de verschrikkelijke dingen die gebeuren. Het verlies van geliefden, financiële tegenslagen en morele ontsporingen – je zult als je een normale leeftijd bereikt, met alle drie te maken krijgen. Niemand ontkomt daaraan.

Ongeacht wat voor voorzorgsmaatregelen we treffen, ongeacht hoe stabiel we ons leven hebben weten op te bouwen, ongeacht hoe hard we ons best hebben gedaan om gezond en welvarend te zijn, een prettig sociaal leven te leiden en succesvol carrière te maken – er komt daarom onvermijdelijk een moment waarop ons leven kapotgaat. Het maakt niet uit hoeveel geld, macht of organisatietalent je bezit; de dood, een ernstige ziekte, bedrog, financiële fiasco's en massa's andere narigheid kun je er niet mee buiten je leven houden. Het menselijk bestaan is rampzalig broos en onderworpen aan krachten die wij niet kunnen bedwingen. Het leven is triest.

We weten dit allemaal instinctief, en wie geconfronteerd wordt met pijn en lijden leert maar al te goed dat het onmogelijk is om daar alleen op eigen kracht tegen te strijden. We moeten allemaal ondersteund worden om niet wanhopig te bezwijken. In dit boek gaan we het standpunt verdedigen dat die steun onvermijdelijk geestelijk van aard dient te zijn.

‘Wie in verdrukking leven zullen het horen en zich verheugen’

Op onze trouwdag spraken Kathy en ik onze beloften tegenover elkaar uit ten overstaan van onze vrienden en familie. We voegden aan de gangbare woorden een Schriftgedeelte toe – Psalm 34:2-4 – dat we ook aan de binnenkant van onze trouwringen hebben laten graveren.

Altijd wil ik de Heer danken,
zonder ophouden bewijs ik hem eer.
Van harte zal ik hem eren;

wie in verdrukking leven,
zullen het horen en zich verheugen.
Verkondig samen met mij
de grootse daden van de Heer;
laten wij allen zijn macht erkennen.
(Vertaling Groot Nieuws Bijbel 1996)

Het uitspreken van de huwelijksbelofte was een plechtig moment, en de hoogdravende woorden van de tekst versterkten dat alleen maar. We stonden aan het begin van een leven lang samen in dienst van het evangelie, en we spraken openlijk uit dat we de God die we kenden aan de wereld gingen verkondigen. Maar de woorden die midden in de tekst staan, waren ons op dat moment eigenlijk amper opgevallen. De definitie die de tekst geeft van succesvolle evangelieverkondiging is dat ‘wie in verdrukking leven, het zullen horen en zich verheugen’. Een van de redenen dat we die zinsnede toen over het hoofd zagen, is dat we, zoals Kathy later opmerkte, ‘geen van beiden op die leeftijd zelfs nog maar met zoiets als een ingegroei-de teennagel te maken hadden gehad’. We waren jong; en de hoogmoed van de jeugd denkt niet aan pijn en lijden. We hadden er nog geen idee van hoe belangrijk het zou worden om mensen tegenslagen te leren begrijpen en ermee om te leren gaan, en om er zelf mee om te gaan.

Toen ik predikant geworden was, probeerde ik te begrijpen waarom zoveel mensen zich tegen God verzetten en hem afwezen. Het drong algauw tot me door dat beproeving en lijden misschien wel de belangrijkste oorzaken waren. Hoe kon een goede God, een rechtvaardige God, een liefhebbende God, zoveel ellende, zoveel ontberingen, pijn en nood toelaten? Verstandelijke twijfel kan toenemen naarmate het hart meer te lijden heeft. Als ik bij mensen kwam die het zwaar hadden, werd ik vaak met hartstochtelijke argumenten tegen het bestaan van God en tegen het christelijk geloof om de oren geslagen. Een aantal jaren geleden werd een Hollywoodactrice geïnterviewd kort nadat haar geliefde bij een auto-ongeluk was omgekomen. Ze had in geen tijden over God nagedacht of met hem rekening gehouden, maar toen haar dit overkwam, zei ze: ‘Hoe kan

een liefhebbende God dit laten gebeuren?’ Haar onverschilligheid tegenover God veranderde in een oogwenk in boosheid naar hem toe.⁷ Het is dit soort ervaringen dat massa’s filosofen tot dezelfde slotsom laat komen als de schrijver Stendhal (pseudoniem voor Marie-Henri Beyle) dat ‘het enige waardoor God te verontschuldigen is, is het feit dat hij niet bestaat’.⁸

Tegelijkertijd ontdekte ik echter dat er net zoveel mensen zijn die God juist *vinden* als ze met beproeving en lijden te maken krijgen. Ze ontdekken dat tegenslag hen juist naar God toe drijft in plaats van bij hem vandaan. Moeilijke tijden schudden hen wakker uit de valse rust van geestelijke zelfredzaamheid en zetten hen ertoe aan om serieus naar God op zoek te gaan. Lijden ‘plant de banier van de waarheid in de vesting van de opstandige ziel’.⁹ Het gaat te ver om te stellen dat niemand God kan vinden tenzij hij met lijden te maken krijgt – maar heel ver bezijden de waarheid is het niet. Als pijn en lijden ons treffen, komen we er eindelijk achter dat we ons leven niet alleen meer zelf kunnen besturen, maar ook dat we dat sowieso al niet konden.

Door de jaren heen ontdekte ik dat tegenslag niet alleen mensen ertoe brengt om in Gods bestaan te gaan geloven. Mensen die al geloofden, gingen Gods bestaan, zijn liefde en genade op een dieper niveau ervaren. Een van de belangrijkste wegen waarlangs we van abstracte Godskennis tot een persoonlijke ontmoeting met hem, de levende, komen is door de brandende oven van beproevingen. Met de beroemde woorden van C.S. Lewis: ‘God fluistert tot ons in onze genietingen, hij spreekt tot ons geweten, maar hij roept in ons lijden.’¹⁰ Gelovigen begrijpen met hun verstand heel veel onderdelen van de christelijke leer, maar deze onderdelen maken zelden de reis naar beneden, naar het hart, als zij niet met teleurstelling, mislukking en verlies te maken krijgen. Zo zei een man die op het punt stond zijn baan en zijn gezin te verliezen eens tegen mij: ‘Ik wist in theorie altijd al wel dat we “niets anders nodig hebben dan Jezus”. Maar wat dat betekent, dringt pas tot je door als Jezus ook alles is wat je hebt.’

Ten slotte kwam ik erachter naarmate ik de Bijbel zelf beter ging begrijpen dat de realiteit van het lijden een van zijn belangrijkste thema’s is. Het boek Genesis begint met een verslag van hoe het kwaad en de dood

in de wereld gekomen zijn. Het boek Exodus beschrijft hoe het volk Israël veertig jaar lang in de woestijn rondzwierf, een tijd waarin ze enorm op de proef werden gesteld. De wijsheidsliteratuur van het Oude Testament is grotendeels gewijd aan het probleem van het lijden. Voor elke denkbare situatie in het leven is er in het boek van de Psalmen een gebed, en dus valt het op hoe vol dat staat met schreeuwen van pijn en met onverbloemde vragen aan het adres van God over de schijnbare willekeur en onrechtvaardigheid van het lijden. In Psalm 44 ziet de dichter hoe zijn land verwoest is en hij schreeuwt het uit: ‘Word wakker, Heer, waarom slaapt u? (...) Waarom verbergt u uw gelaat, waarom vergeet u onze ellende, onze nood?’ (Psalm 44:24-25). De boeken Job en Prediker zijn vrijwel in hun geheel gewijd aan diepe bespiegelingen over onrechtvaardig lijden en over de frustrerende zinloosheid die het leven grotendeels kenmerkt. De profeten Jeremia en Habakuk geven in scherpe bewoordingen uitdrukking aan de menselijke klacht dat de geschiedenis door het kwaad wordt beheerst. Nieuwtestamentische boeken als Hebreëën en 1 Petrus gaan vrijwel alleen maar over hoe mensen die met intens verdriet en moeiten geconfronteerd worden, geholpen kunnen worden. En boven alles uit stijgt de hoofdpersoon van de heilige Schrift: Jezus Christus, de man die het lijden kende en met ziekte vertrouwd was. Als het dus in de Bijbel ergens over gaat, dan is het wel over lijden.

Het was dus onvermijdelijk dat Kathy en ik in ons leven ook met zorgen en ziekte te maken kregen. In 2002 moest ik geopereerd en behandeld worden voor schildklierkanker. Rond diezelfde tijd stak Kathy’s ziekte van Crohn de kop op. Ze werd in de jaren die volgden talloze keren geopereerd, in een bepaald jaar maar liefst zeven keer. Er was een moment waarop ik serieus rekening hield met de mogelijkheid dat ik mijn werk moest opgeven om voor mijn chronisch zieke vrouw te zorgen, wat ik verschrikkelijk gevonden zou hebben. Het was tot nu toe de moeilijkste periode van ons leven. En we weten zeker, uit de Schrift en uit ervaring, dat er nog meer moeilijkheden op onze weg zullen komen. En tegelijk ook meer vreugde dan we ons op dit moment kunnen voorstellen.

Terugkijkend op ons leven begon het tot Kathy en mij door te dringen

dat lijden ten diepste de reden is waarom mensen niet *of* juist wel in God geloven, waarom ze minder sterk in hun schoenen komen te staan *of* juist sterker, waarom de realiteit van Gods bestaan minder *of* juist meer voor ons gaat spreken. En toen we in de Bijbel op zoek gingen naar de betekenis van dit basale patroon, ontdekten we dat het centrale thema van de Bijbel niet is dat God volmaakte vreugde schenkt ondanks, maar *door middel van* lijden, net zoals Jezus ons niet gered heeft ondanks zijn lijden, maar *door middel van* wat hij aan het kruis moest doorstaan. Er is dus een bijzondere, diepe en indringende vreugde die ons alleen gegeven wordt, zo lijkt het, door en te midden van lijden.

Dit boek is de neerslag van alles wat we in al die jaren van ons werk onder de ‘verdrukten’ hebben geleerd. Simone Weil schrijft dat lijden ertoe leidt ‘dat het net lijkt alsof God er niet is’. Daar heeft ze gelijk in. Maar in Psalm 34 brengt David daartegenin: ook al lijkt God afwezig, hij is het beslist niet. Als hij terugdenkt aan een periode in zijn leven waarin hij in groot gevaar verkeerde en alles verloren leek, concludeert David: ‘Wie vertwijfeld zijn, is hij nabij; hij redt wie alle moed verloren’ (vers 19, Groot Nieuws Bijbel 1996).

Ik schrijf dit boek omdat we aan den lijve hebben ondervonden dat dit waar is.

De brandende oven en de opzet van dit boek

Is dit dus een boek voor mensen die het moeilijk hebben? Ja, maar dat moeten we wel wat nuanceren. Met moeite heeft iedereen te maken, of dat nou in het heden is of in de toekomst. Maar niet iedereen zal op dit moment diepe pijn of verdriet ervaren. Wie er zelf niet rechtstreeks mee te maken heeft maar het wel bij anderen ziet, zal er talloze filosofische, sociale, psychologische en morele vragen over hebben. Aan de anderen kant, wie nu, *op dit moment*, gekweld wordt door pijn en moeite, kan het niet afdoen als een filosofische kwestie. Om binnen het bestek van één boek zowel in te gaan op de vragen van wie niet lijdt als op de worstelingen van wie wel moet lijden, is niet eenvoudig. Hoewel iemand die het zwaar heeft het wellicht uitschreeuwt met filosofische vragen – ‘Waarom laat u dit toe,

God?’ – is zo iemand vooral bezig met overleven. Hoe kun je wat je moet meemaken overleven? Hoe kun je erdoorheen komen zonder het beste van jezelf te verliezen? Het is wreed om afstandelijk en puur filosofisch te reageren op iemand die moet lijden. En toch leidt het ervaren van pijn vrijwel onvermijdelijk tot ‘grote vragen’ over God en het wezen van de dingen waar je niet omheen kunt.

Toen ik boeken ging lezen over het kwaad en het lijden, werd me duidelijk dat de meeste daarvan het onderwerp maar vanuit een invalshoek belichtten. Veel boeken gebruikten het filosofische perspectief, waarbij ze ‘het probleem van het kwaad’ tackelden en ingingen op de vraag of het bestaan van God er meer of minder waarschijnlijk door werd, of het christendom meer of minder aannemelijk. Anderen kozen voor een theologische invalshoek door uit de Bijbel alle thema’s en al het onderwijs over pijn en lijden op een rijtje te zetten. Ten slotte waren er veel boeken die een pastorale insteek hadden, met hele series meditatie die ervoor bedoeld waren om mensen die daadwerkelijk moesten lijden te midden van hun moeiten te helpen. Ik stuitte ook op een paar artikelen en boeken die zowel een historische als een antropologisch invalshoek kozen en die onderzochten hoe mensen in verschillende culturen door hun cultuur geholpen werden om met moeiten en beproevingen om te gaan. Hoe meer ik las, hoe duidelijker het me werd dat deze verschillende invalshoeken elkaar aanvulden, en dat elk antwoord dat zich maar tot een benadering beperkte veel te veel vragen openliet.

Daarom heb ik besloten om dit boek in drie delen te verdelen, en elk deel benadert het onderwerp net weer op een andere manier. Wat de delen verbindt is het gemeenschappelijke beeld dat gebruikt wordt voor lijden: dat van een brandende oven. Dat is een heel inhoudrijke Bijbelse metafoer. Vuur is natuurlijk een heel bekend beeld voor kwelling en pijn. De Bijbel noemt beproevingen en moeiten ondergaan ‘door het vuur gaan’ (Jesaja 43:2) of ‘een vuurproef’ ondergaan (1 Petrus 4:12). Maar hij vergelijkt lijden ook met een *oven* waarin goud wordt gelouterd (1 Petrus 1:6-7). Als de Bijbel het over een oven heeft, moeten we eigenlijk aan het vuur van een smidse denken. Iets met zo’n intense hitte heeft natuurlijk een enorme

kracht en is verschrikkelijk gevaarlijk. Als het echter op de juiste manier gebruikt wordt, vernietigt het niet. Dingen die op de juiste manier in de oven worden gezet, kunnen gevormd, verfijnd, gezuiverd en zelfs mooier gemaakt worden. Dit is een bijzondere manier om naar lijden te kijken: als je het in geloof ondergaat en doorstaat, dan word je er uiteindelijk alleen maar beter van, sterker, glorieuzer en blijer. Lijden kan het kwaad dus zelfs tegen zichzelf gebruiken. Het doel van het kwaad is ons vernietigen, maar duisternis en dood leiden dan juist tot licht en leven.

In het eerste deel van het boek kijken we van buitenaf naar de ‘oven’ – naar het verschijnsel van menselijk lijden en naar allerlei manieren waarop verschillende culturen, godsdiensten en periodes in de geschiedenis getracht hebben om mensen in hun lijden bij te staan en hen erdoorheen te helpen. We gaan ook nader in op het klassieke filosofische ‘probleem van het kwaad’ en hoe we daarop kunnen reageren. Omdat dit eerste deel van het boek heel veel verschillende denkrichtingen onderzoekt, is het vanzelfsprekend vrij theoretisch van karakter. Heel belangrijk voor het totaalplaatje, maar voor wie zelf met tegenslag geconfronteerd wordt, kan het eerlijk gezegd wat abstract overkomen.

Het tweede deel van het boek beweegt zich wat bij de theorie vandaan en gaat alles verkennen wat de Bijbel zegt over de aard van lijden. In dit onderdeel gaat de reis van het filosofische naar het persoonlijke van start. We zouden bijna kunnen zeggen dat de Bijbel ons leert lopen, stap voor stap, zoals een ouder dat met een peuter doet. De Bijbel roept ons op om standvastig door te gaan met lopen als we beproefd worden, en om dat te kunnen, is het nodig dat we het prachtige evenwichtige en uitvoerige onderwijs van de Bijbel over dit onderwerp begrijpen; dat is zowel verbluffend realistisch als ongelofelijk hoopvol. Dat behoedt ons ervoor dat we denken dat we kunnen wegrennen bij de oven (ontwijken) of er snel doorheen kunnen rennen (ontkennen) of ons er gewoon bij neer moeten leggen (wanhopen).

Ten slotte bevat het derde deel van dit boek het meest praktische materiaal. De Bijbel vat ‘door de oven van de beproeving gaan’ niet op als een kwestie van de juiste vaardigheden hanteren. Lijden kan ons laten groeien

in plaats van ons kapotmaken omdat God zelf bij ons is in het vuur. Maar hoe ziet dat er dan uit, dat wandelen met God in moeiten en pijn? Hoe richten we ons op hem zodat het lijden ons ten goede verandert in plaats van ten kwade? Elk hoofdstuk is gebaseerd op een bepaalde aanpak om dicht bij God te leven in de oven van pijn en lijden. De hoofdstukken moeten dus ook niet gelezen worden als een ‘stappenplan’ dat we in een strikte volgorde moeten afwerken, maar als verschillende facetten of aspecten van een enkele handeling – de God kennen die zegt: ‘Moet je door het water gaan (...) Moet je door het vuur gaan – ik ben bij je’ (Jesaja 43:2).

Als je op dit moment midden in de moeiten verkeert, zou je ervoor kunnen kiezen om eerst deel twee en drie te lezen. Je vindt daar een verrassend scala aan manieren om met lijden om te gaan, heel verschillend allemaal – soms lijken ze elkaar zelfs tegen te spreken. Dat de Bijbel zo’n geweldig boek is voor mensen die moeten lijden, komt mede door zijn brede en gevarieerde aanpak. Er is ruimte voor een enorme diversiteit aan vormen van, redenen voor en goede manieren van omgaan met lijden. Om iets te laten zien van de vele verschillende manieren waarop mensen op lijden kunnen reageren, heb ik aan het einde van een aantal hoofdstukken een verhaal in de ik-vorm toegevoegd van iemand die met lijden geconfronteerd werd en er samen met God doorheen gelopen is. Deze verhalen dienen ter inspiratie en zijn echt gebeurd. De Bijbel belooft niet dat het altijd weer voorbijgaat of helemaal goed komt als je moet lijden in dit leven. Maar deze verhalen laten zien hoe gelovige mensen omgingen met de verschillende vormen van lijden en met Gods hulp door de oven heen konden komen. Deze verhalen herinneren ons aan Gods aanwezigheid zelfs in de allermoeilijkste omstandigheden. Vooral in de allermoeilijkste omstandigheden.

In misschien wel de meest indringende beschrijving van lijden in de Bijbel, in het derde hoofdstuk van het boek Daniël, worden drie trouwe gelovigen in een oven gegooid; de bedoeling is dat ze daarin omkomen. Maar er verschijnt een mysterieuze persoon naast hen. De verbijsterde toeschouwers zien geen drie, maar vier mensen in de oven rondlopen, ‘en de vierde lijkt op een godenzoon’. En zo lopen ze dus rond in de oven van het lijden en worden niet verzwoegen door de vlammen. Vanuit het Nieuwe

Testament gezien weten christenen dat het hier om de Zoon van God zelf gaat, iemand die zelf eeuwen later zijn eigen, oneindig veel grotere oven van beproevingen moest doorstaan toen hij aan het kruis hing. Daarmee komt het concept van God 'die met ons meeloopt' op een heel ander plan te staan. In Jezus Christus zien we dat God daadwerkelijk net als wij de pijn van het vuur ervaart. Hij is werkelijk God *met* ons, in liefde en begrip, in onze smarten.

Hij stortte zich in een oven zodat wij, als we zelf met het vuur te maken krijgen, ons naar hem kunnen toewenden en weten dat we er niet door verteerd zullen worden, maar dat we er sterker en mooier uit zullen komen. 'I will be with you, your troubles to bless, and sanctify to you your deepest distress' (Ik zal bij je zijn om je zorgen te zegenen, en je allerdiepste moeiten voor jou tot heil te laten zijn).¹¹

Deel een

De oven begrijpen

1. Lijden in verschillende culturen

Toen mijn vader op zijn sterfbed lag, vroeg hij: ‘Wat voor zin heeft het?’

Leren omgaan met lijden

Lijden maakt schijnbaar zoveel dingen kapot die het leven de moeite waard maken dat het soms onmogelijk voelt om er zelfs maar mee door te gaan. In de laatste weken van zijn leven werd mijn vader geconfronteerd met allerlei uiteenlopende levensbedreigende ziektes tegelijk. Hij leed aan hartfalen en had drie verschillende soorten kanker, terwijl hij ook al last had van zijn galblaas, van longemfyseem en van ischias. Op een gegeven moment zei hij tegen een vriend: ‘Wat voor zin heeft het?’ Hij was te ziek om de dingen te doen die zijn leven betekenis gaven – waarom zou hij er dan mee doorgaan? Op mijn vaders begrafenis vertelde zijn vriend ons hoe hij mijn vader voorzichtig aan een paar Bijbelse kernwaarheden herinnerd had. Als God hem nog tijd van leven gaf, dan waren er dus nog dingen die hij doen moest voor de mensen om hem heen. Jezus onderging voor ons geduldig een veel groter lijden, dus kunnen wij voor hem geduldig een geringer lijden ondergaan. En in de hemel zou alles beter worden. Met deze paar woorden, die vol erbarmen werden uitgesproken, gingen christelijke overtuigingen die mijn vader al jaren kende weer voor hem leven. Ze gaven hem kracht voor zijn laatste dagen.

We gaan verderop in dit boek uitgebreid in op deze christelijke thema’s, maar op dit moment hoeven we slechts dit te begrijpen: er is niets zo belangrijk als leren om een betekenisvol leven te blijven leiden in een periode van pijnlijke tegenslag.

Een van de belangrijkste manieren waarop een cultuur haar leden dient,

is hen helpen omgaan met het kwade en met tegenspoed. De Duitse filosoof Max Scheler schreef: ‘Een wezenlijk onderdeel van het onderwijs en de richtlijnen van grote religieuze denkers en filosofen waar ook ter wereld is altijd *de betekenis van pijn en lijden* geweest.’ Daarna zette Scheler uiteen dat elke samenleving voor een bepaalde variant van dat onderwijs gekozen heeft om haar leden ‘te instrueren hoe ze lijden op de juiste manier tegemoet kunnen treden – hoe ze correct kunnen lijden (of lijden op een hoger plan kunnen tillen)’.¹ Sociologen en antropologen hebben de verschillende manieren waarop culturen hun leden leren omgaan met verdriet, pijn en verlies geanalyseerd en vergeleken. En vaak was na afloop van die vergelijking de conclusie dat onze huidige westerse cultuur er in dat opzicht het zwakst en slechtst van afkomt.

Iedereen kent van binnenuit ‘een innerlijke drang om de wereld te beschouwen als een betekenisvolle kosmos en om er een bepaalde opvatting over te hebben’.² En dat geldt ook voor lijden. Antropoloog Richard Shweder schrijft: ‘Het lijkt erop dat mensen door hun ellende willen worden gevormd.’³ Socioloog Peter Berger schrijft dat elke cultuur heeft gezorgd voor ‘een verklaring van menselijke gebeurtenissen die betekenis geeft aan de ervaring van lijden en het kwaad’.⁴ Let erop dat Berger niet beweert dat mensen wordt geleerd dat lijden op zichzelf goed en betekenisvol is. (Dat is op diverse momenten wel geprobeerd, maar terecht wordt deze benadering een vorm van filosofisch masochisme genoemd.) Nee, Berger bedoelt te zeggen dat het voor mensen belangrijk is om te zien dat de *ervaring* van het lijden niet zinloos hoeft te zijn, maar een weliswaar pijnlijke, maar zinvolle manier om een goed leven te leiden.

Vanwege deze diepmenselijke ‘innerlijke drang’ dient elke cultuur haar mensen te helpen om met lijden om te gaan, anders verliest ze haar geloofwaardigheid. Als er helemaal geen verklaring voor gegeven wordt – als lijden gewoon als zinloos wordt beschouwd, nergens goed voor is en onvermijdelijk – dan kan zich in slachtoffers voorgoed een diepe woede en giftige haat nestelen die Friedrich Nietzsche, Max Weber en anderen *ressentiment* noemden.⁵ Dit *ressentiment* kan tot ernstige sociale instabiliteit leiden. En dus moet elke samenleving een stelsel opvattingen aanbieden

dat haar leden helpt om zin te verlenen aan lijden. In dat stelsel wordt zowel iets uitgelegd over de oorzaken van het lijden als een manier aangegevoerd om er op de juiste manier op te reageren. En met dat stelsel rust een samenleving haar leden toe om de moeiten van het leven aan te kunnen.

Niet elke samenleving doet dit echter even goed. Onze eigen hedendaagse westerse samenleving biedt haar leden geen enkele verklaring voor het lijden en vrijwel geen instructies om ermee om te gaan. Vlak na de schietpartij op een basisschool in Newtown in december 2012 gaf Maureen Dowd haar dagelijkse column in *The New York Times* de titel: ‘Waarom, God?’ en beschreef ze de reactie van een rooms-katholieke priester op het bloedbad.⁶

Vrijwel direct volgden er honderden reacties op het advies dat ze gaf in de column. De meeste mensen die reageerden, waren het ermee oneens, maar wat opviel was dat er heel veel verschillende manieren waren waarop men het ermee oneens was. Sommige mensen hielden liever vast aan het idee van karma: het lijden in het heden is een betaling voor zonden in het verleden. Anderen hadden het over de schijnwerkelijkheid van de wereld waarin wij verkeren, een boeddhistisch begrip. Nog weer anderen gingen uit van de traditionele christelijke opvatting dat de hemel de plaats is waar we onze geliefden weer zullen ontmoeten en waar we getroost zullen worden voor wat we op aarde hebben moeten doorstaan. Er waren mensen die aangaven dat lijden je sterker maakt, een impliciete verwijzing naar het stoïcijnse gedachtegoed en dat van heidense denkers uit de klassieke Griekse en Romeinse tijd. En nog weer anderen brachten te berde, in de overtuiging dat deze wereld alles is wat er is, dat elke verwijzing naar een ‘spirituele’ vorm van troost afbreuk doet aan de juiste reactie op lijden – namelijk, je inspannen om de oorzaken ervan uit te roeien. De enig juiste manier om op lijden te reageren is in deze opvatting de wereld verbeteren.

De reacties op de column waren een bewijs dat onze eigen cultuur mensen vrijwel geen middelen aanreikt om met tragedies om te gaan. Mensen die reageerden, moesten hun toevlucht nemen tot andere culturen en godsdiensten – het hindoeïsme, het boeddhisme, het confucianisme, de Griekse oudheid en het christendom – om iets zinnigs te kunnen zeggen

over de duisternis van dat moment. Mensen waren op zichzelf aangewezen.

Uiteindelijk leidt dat ertoe dat wij vandaag de dag veel gauwer van ons stuk gebracht zijn door lijden dan onze voorouders destijds. In het Europa van de middeleeuwen stierf een op de vijf kinderen voor zijn eerste verjaardag, en maar de helft haalde de tien jaar.⁷ Het doorsneegezin begroef de helft van zijn kleine kinderen, en die kinderen stierven thuis, iedereen was erbij en kon het zien gebeuren. In het leven van onze voorouders speelde zich oneindig veel meer lijden af dan in het onze. En toch zijn er talloze dagboeken, verslagen en historische documenten bewaard gebleven die aantonen dat ze onder al hun moeiten en verdriet veel rustiger bleven dan wij. Een historicus, gespecialiseerd in de Noord-Europese oudheid, stelde dat het nogal ontvullend is voor moderne lezers om te zien hoeveel moediger mensen vijftienhonderd jaar geleden waren als ze met verlies, geweld, lijden en dood te maken kregen.⁸ Iemand anders schreef dat terwijl wij geschokt zijn als we lezen met hoeveel wreedheid onze voorouders te maken hadden, zij minstens even geschokt zouden zijn als ze zagen ‘hoe verwend, decadent en bang’ wij zijn.⁹

We doen het in dit opzicht niet alleen slechter dan vorige generaties, maar we zijn ook zwakker dan veel mensen in andere delen van de wereld vandaag de dag. Dr. Paul Brand, een pionier op het gebied van orthopedische chirurgie die overal ter wereld leprozen heeft behandeld, werkte de eerste jaren van zijn werkzame leven in India en de laatste jaren in de VS. Hij schreef: ‘In de VS (...) kwam ik in aanraking met een samenleving die koste wat kost pijn probeert te vermijden. Patiënten daar verkeerden in veel comfortabelere omstandigheden dan de mensen die ik eerder behandeld had, maar het leek wel of ze veel minder goed in staat waren om met lijden om te gaan en er veel meer door getraumatiseerd werden.’¹⁰ Waarom?

De korte reactie is dat andere culturen de vraag die hun leden stelden, namelijk: ‘Wat is het doel van het menselijk leven?’ op allerlei verschillende manieren hebben beantwoord. Sommige culturen zeiden: een goed leven leiden zodat je uiteindelijk aan de cirkel van karma en reïncarnatie kunt ontkomen en tot in eeuwigheid vrij en gelukkig kunt zijn. Een ander antwoord was: groeiend inzicht – ontdekken dat alles met elkaar samenhangt

en daarin rust vinden. En nog weer anderen zeiden: een deugzaam of nobel of eervol leven leiden. Ook waren er die dit leerden: uiteindelijk is het doel van het leven dat je in de hemel verenigd wordt met je geliefden en met God, tot in eeuwigheid. Wat deze opvattingen allemaal gemeen hebben is dit: in elk van deze wereldbeelden kan lijden, hoe pijnlijk ook, een belangrijk middel zijn om het doel van het leven te *bereiken*. Lijden kan een stimulans zijn waardoor je ineens veel dichterbij al die belangrijke doelen komt. Je zou kunnen zeggen dat in elk van de grote verhalen van deze andere culturen – waar het in het leven allemaal om draait – lijden als belangrijk hoofdstuk deel uitmaakt van het verhaal.

Maar de moderne westerse cultuur is anders. De seculiere opvatting is dat deze zichtbare wereld alles is wat er is. En dus betekent leven dat je de vrijheid hebt om het leven te kiezen dat jou gelukkig maakt. Maar als je het zo bekijkt, dan heeft lijden geen enkele betekenis. Het is een onderbreking van je levensverhaal – het kan er op geen enkele zinvolle manier deel van uitmaken. Vanuit deze opvatting dient lijden koste wat kost vermeden of zo veel mogelijk binnen de perken gehouden te worden. Dat betekent dat mensen met een seculier wereldbeeld stiekem hun toevlucht moeten nemen tot andere wereldbeschouwingen als ze met onafwendbaar lijden te maken krijgen dat ze niet kunnen verlichten. Karma, boeddhisme, het Griekse stoïcijnse gedachtegoed en het christendom komen dan ineens van pas, ook al stroken hun opvattingen over de aard van het universum daar helemaal niet mee.

Het is deze zwakte van het westerse seculiere wereldbeeld – in vergelijking met andere godsdiensten en culturen – die we in deze eerste hoofdstukken onder de loep gaan nemen.

Opgebouwd door onze ellende

Richard Shweder heeft een goed onderzoek gepubliceerd over hoe hedendaagse niet-westerse culturen hun leden helpen om ‘door ellende opgebouwd te worden’. Traditionele culturen beschouwen de oorzaken van lijden veelal vanuit een spirituele, gemeenschappelijke of morele invalshoek. Hier volgen vier manieren waarop dit soort culturen slachtoffers van lijden

en van het kwaad helpen om ermee om te gaan.

Allereerst is daar wat antropologen zonder neerbuigend te willen zijn de moralistische opvatting noemen. Sommige culturen waren van mening dat pijn en lijden veroorzaakt worden doordat mensen nalaten het goede te doen. Er bestaan allerlei varianten van deze opvatting. Veel samenlevingen geloven dat je een goed leven zult hebben als je maar rekening houdt met de morele kaders en met God of de goden. Moeilijke omstandigheden schudden je dan als het ware wakker omdat je op het verkeerde spoor zit en je leven moet beteren. Het leerstuk van karma is misschien wel de meest zuivere vorm van de moralistische opvatting. Het houdt in dat iedereen altijd maar weer in gereïncarneerde vorm terugkomt. In elk leven neem je de daden uit je vorige leven en de verborgen effecten daarvan mee, waaronder lijden. Als je nu met lijden te maken hebt, heb je dat waarschijnlijk in vorige levens verdiend. Als je nu een waardig, moedig en liefdevol leven leidt, zul je het in volgende levens beter krijgen. Kortom, je komt nergens mee weg – je moet overal boete voor doen. Je ziel zal pas tot in eeuwigheid vrij en gelukkig zijn als je voor al je zonden betaald hebt.

Vervolgens is er wat wel genoemd wordt de zelftranscendente opvatting.¹¹ Het boeddhisme leert dat lijden niet veroorzaakt wordt door daden uit het verleden, maar door onvervulde verlangens, en die verlangens komen voort uit de illusie dat wij mensen losstaande individuen zijn. Net als de Griekse stoïcijnen leerde Boeddha dat de oplossing voor het lijden gelegen is in het uitdoven van verlangens door een verandering van het bewustzijn. We moeten onze harten losmaken van vergankelijke, materiele zaken en personen. Het doel van het boeddhisme is ‘een toestand van zielsrust bereiken waarin verlangen, individualiteit en lijden volkomen verdwenen zijn’.¹² Andere culturen bereiken deze zelftranscendentie door een niveau van gemeenschappelijkheid die voor hedendaagse westerse mensen haast niet te bevatten is. Identiteit en genot zijn in dat soort samenlevingen onmogelijk los te maken van de vooruitgang en de welvaart van de gemeenschap, van iemands familie of volk. In dit wereldbeeld wordt lijden als minder erg ervaren omdat het je ware ‘ik’ niet raken kan. Je leeft verder in je kinderen, in je volk.¹³

Verder zijn er samenlevingen die met het lijden omgaan vanuit een fatalistische visie, het noodlot. De omstandigheden waarin je verkeert, worden in die opvatting gestuurd door de sterren of door bovennatuurlijke machten, door de willekeur van de goden, of, zoals in de islam, gewoon door de onnavolgbare wil van Allah. Mensen die wijs en verstandig zijn, leggen zich in deze visie neer bij deze realiteit. De oudere heidense culturen van Noord-Europa geloofden dat aan het einde van de wereldgeschiedenis de goden en de hogere machten allemaal gedood zouden worden door de reuzen en monsters in de dramatische eindstrijd van Ragnarok. In deze samenlevingen werd waardig standhouden in hopeloze tegenspoed als de hoogste deugd beschouwd, het meest eervolle dat er bestond. Wie dat volhield, werd tot in lengte van jaren bejubeld in lied en legende. De grootste helden uit deze culturen waren sterk en geweldig, maar helaas ook tragisch en omringd door het noodlot. Ook in de islam is je zonder vragen onderwerpen aan Gods mysterieuze wil een van de kernvoorwaarden voor rechtvaardigheid. In al deze culturen was compromisloze, onvoorwaardelijke overgave aan het moeilijke goddelijke lot de hoogst mogelijke deugd en daardoor een manier om diepe betekenis te geven aan het lijden.¹⁴

Ten slotte zijn er nog de culturen met een 'dualistisch' wereldbeeld. Deze godsdiensten en samenlevingen zien de wereld niet als het terrein waar God of het lot het voor het zeggen heeft, maar meer als een strijdtoneel tussen de machten van de duisternis en van het licht. Onrechtvaardigheid, zonde en pijn zijn in de wereld aanwezig vanwege kwade, satanische machten. Mensen die moeten lijden worden gezien als de slachtoffers daarvan. Weber beschrijft het als volgt: 'De wereld is weliswaar vol van onvermijdelijk lijden, maar wat zich daar afspeelt, is een voortdurend reinigingsproces: het licht ontdoet zich van de besmetting van de duisternis.' Weber voegt daaraan toe dat deze opvatting 'een geweldig krachtige (...) emotionele dynamiek tot gevolg heeft'.¹⁵ Mensen die moeten lijden zien zichzelf als slachtoffers van de strijd tegen het kwaad en putten daar hoop uit omdat, zo wordt hun gezegd, het goede uiteindelijk zal overwinnen. De wat meer expliciete vormen van dualisme, zoals het klassieke Perzische zoroastrisme, geloofden dat er aan het einde van de geschiedenis een verlosser zou ko-

men om het uiteindelijke herstel tot stand te brengen. Minder expliciete vormen van dualisme, zoals sommige marxistische theorieën, zien ook een toekomst voor zich waarin de goede machten het kwaad overwinnen.

Op het eerste gezicht lijken deze vier benaderingen elkaar uit te sluiten. De zelftranscendente culturen roepen mensen die moeten lijden ertoe op om anders te gaan denken, de moralistische culturen vertellen hun dat ze anders moeten gaan leven, de fatalistische culturen sporen hen aan om zich waardig te verzoenen met hun lot en de dualistische culturen laten hen hun hoop vestigen op de toekomst. Maar er zijn ook veel overeenkomsten. Om te beginnen vertelt elk van deze culturen aan haar leden dat lijden geen verrassing is – dat het een noodzakelijk onderdeel is van het stramien van het menselijk bestaan. In de tweede plaats wordt mensen die moeten lijden verteld dat lijden hen verder kan helpen in de richting van het belangrijkste doel in het leven, of dat nu geestelijke groei is, of zelfbeheersing, of eeuwige roem, of het bevorderen van het goede. En in de derde plaats wordt hun verteld dat ze zelf de verantwoordelijkheid moeten nemen om met het lijden ook echt verder te komen en er iets mee te bereiken. Ze moeten op de juiste manier omgaan met de geestelijke werkelijkheid.

De cultuur waarin alles om de gemeenschap draait, vertelt mensen die moeten lijden dat ze dit moeten zeggen: ‘Ik moet sterven – maar mijn kinderen en kleinkinderen zullen eeuwig voortleven.’¹⁶ Boeddhistische culturen wijzen hun leden in de richting van deze uitspraak: ‘Ik moet sterven – maar de dood is een illusie – ik zal straks nog evenzeer deel uitmaken van het universum als nu.’ Mensen die moeten lijden en in karma geloven, zeggen zoiets als: ‘Ik moet lijden en sterven – maar als ik dat op een goede, eervolle manier doe, dan zal ik er in het toekomstige leven op vooruitgaan en op een dag van al het lijden verlost zijn.’ Maar in alle gevallen komt er in het lijden een verantwoordelijkheid mee en biedt het kansen. Je moet je moeiten niet verspillen. Zo oud en uiteenlopend als ze zijn, al deze benaderingen zien het lijden, dat ze heel serieus nemen, als een weg waarlangs iets beters tot stand kan komen. In Shakespeares komedie *As you like it* zegt Duke Senior, de oude hertog en vader van Rosalind, het zo:

LIJDEN IN VERSCHILLENDE CULTUREN

Sweet are the uses of adversity,
Which like the toad, ugly and venomous,
Wears yet a precious jewel in his head
(tweede bedrijf, eerste toneel).

(Zoet zijn de vruchten van de tegenspoed,
Die, als de pad, afzichtlijk en vol gif,
Toch in het hoofd een kostbaar kleinood draagt.¹⁷)

Deze traditionele culturen zien dat het leven onvermijdelijk vol is met lijden, en zij schrijven hun leden voornamelijk strategieën voor waar ze *innerlijk* mee aan het werk moeten. Ze roepen op tot allerlei vormen van schuldbelijden en loutering, van spirituele ontwikkeling en groei, van trouw aan de waarheid en van het bewerkstellingen van de juiste verhouding met zichzelf, anderen en het goddelijke. Lijden is een uitdaging die als er goed op gereageerd wordt, kan leiden tot iets geweldigs, tot wijsheid, eer, en misschien wel tot een grote vreugde in iemands huidige leven die je voorbereidt op de eeuwige zaligheid die hierna komt. Mensen die moeten lijden worden de kant op gestuurd van een geweldige toekomst op aarde, of van eeuwig geestelijk geluk en eenheid met het goddelijke, of van groeiend inzicht en eeuwige vrede, of van de gunst van God en verenigd worden met geliefden.

Zo ziet dat er schematisch uit:

	<i>moralistisch</i>	<i>zelftranscendent</i>	<i>fatalistisch</i>	<i>dualistisch</i>
<i>oorzaak</i>	verkeerd gedrag	een illusie	het lot	kosmisch conflict
<i>reactie</i>	gedraag je beter	je ervan losmaken	volharding	gezuiverde trouw
<i>gevolg</i>	eeuwige zegen	groeiend inzicht	roem en eer	overwinning door het licht

Onze ellende als onderbreking

Nadat Shweder deze andere, meer traditionele culturen onder de loep genomen heeft, wijst hij erop dat de benadering van de westerse cultuur hier heel ver vanaf staat. De westerse natuurwetenschap ziet het universum als ‘naturalistisch’. Terwijl in de opvatting van andere culturen de wereld uit zowel materie als geest bestaat, ziet de westerse opvatting alleen materiële krachten aan het werk, die allemaal optreden zonder dat er iets van een hoger ‘doel’ aan ten grondslag ligt. De wereld zoals die nu is, is niet het gevolg van de zonde of van een kosmische strijd of van hogere machten die ons lot bepalen. Daarom zien westerse samenlevingen lijden slechts als toevallige pech. ‘Zo bezien is lijden wel echt, maar het heeft niets met goed en kwaad te maken.’¹⁸ Een buitengewoon duidelijk voorbeeld van deze seculiere opvatting van kwaad en lijden is te vinden in Richard Dawkins’ boek *River Out of Eden: A Darwinian View of Life*. Hij schrijft:

De totale hoeveelheid lijden per jaar in de natuurlijke wereld gaat werkelijk alle verstand te boven (...) In een universum dat geregeerd wordt door blinde natuurkrachten en genetische replicatie hebben sommige mensen het zwaar te verduren, anderen hebben geluk. Er valt geen touw aan vast te knopen hoe die onrechtvaardige verdeling uitvalt. Het universum zoals wij dat waarnemen, heeft precies die eigenschappen die je zou verwachten als er in de grond van de zaak geen ontwerp is, geen doel, geen kwaad, geen goed – niets anders dan meedogenloze onverschilligheid.¹⁹

Deze opvatting staat haaks op de manier waarop in alle andere culturen tegen lijden aangekeken wordt. Elk daarvan ziet het kwaad als iets wat een bepaald doel dient: als straf, als een test, of als een kans. Maar volgens Dawkins is de reden waarom mensen het zo verschrikkelijk zwaar hebben als ze moeten lijden dat ze er niet aan willen dat het *nooit* enig doel dient. Het is zinloos, niet verkeerd en niet goed – omdat een verdeling in goed en kwaad in de samenleving waarin wij leven nergens op slaat. ‘Bij ons mensen zit zoeken naar zin in ons systeem,’ is zijn redenering. ‘Je hoeft maar

een voorwerp of een proces aan ons te laten zien en we kunnen het bijna niet laten om een waaromvraag te stellen (...) Het is een vrijwel universele misvatting (...) Die oude neiging steekt weer in alle hevigheid de kop op als we met ellende geconfronteerd worden. “Waarom, o waarom kreeg *mijn* kind te maken met kanker, met die aardbeving of orkaan?” Maar hij betoogt dat deze vraag ons kwelt ‘omdat we niet willen toegeven dat dingen niet goed of kwaad zijn, niet wreed of fijn, maar gewoon neutraal – dat ze niets met lijden te maken hebben en geen enkel doel dienen. Om het met woorden van de ongelukkige dichter A.E. Housman te zeggen: “For nature, heartless, witless Nature, will neither care nor know” (Want de natuur, de harteloze, stomme natuur, geeft nergens om en weet niets). Ons DNA weet niets en geeft nergens om. DNA bestaat gewoon. En wij dansen naar zijn pijpen.’²⁰

Kortom, lijden betekent helemaal niets. Het is een kwade oprisping. Dawkins houdt vol dat het goed is om eraan vast te houden dat het leven ‘leeg, zinloos en vergeefs (is), een woestijn van betekenisloosheid en onbeduidendheid’, en volgens hem heeft je toevlucht nemen tot het spirituele om te midden van lijden zin en betekenis te vinden iets ‘infantiels’.²¹

Shweder brengt daar echter tegenin dat een aansporing als die van Dawkins zowel verkeerd als onmogelijk op te brengen is. ‘Het verlangen om iets van het lijden te begrijpen,’ schrijft hij, ‘is nou juist een van die eigenschappen van onze soort die ons *waardigheid* verlenen...’²² Dat wil zeggen: een van de dingen die ons onderscheiden van dieren is dat we niet gewoon piepen als we het zwaar hebben en ons best doen om weg te vluchten. We doen ons best om iets van zin te ontdekken in onze pijn, zodat we erboven kunnen staan, in plaats van onszelf te beschouwen als machteloze tandwielen in een meedogenloze machine. En deze drang om betekenis te geven aan het leven verleent ons niet alleen waardigheid, hij is ook onuitroeibaar. De sociologische school van Peter Berger en de zijnen beweert dan ook stellig dat Dawkins het onmogelijke voorstelt. Zonder betekenis gaan we dood.

Natuurlijk laat Dawkins het er niet bij zitten. ‘Een echt volwassen kijk op het leven daarentegen is dat het leven zo betekenisvol, zo gevuld en zo

mooi is als we het zelf maken.’²³ Met andere woorden: je moet er zelf betekenis aan verlenen. *Jij* kiest het soort leven dat je het meest waardevol en het meest de moeite waard vindt om te leven, en daarna moet je er je best voor doen om dat leven te leiden.²⁴

Maar welke betekenis je zelf ook creëert, die betekenis moet gevonden worden binnen de begrenzing van deze wereld en van dit leven. En dat is het punt waarop deze visie op de werkelijkheid en de manier waarop zij met lijden omgaat zo afwijkt van alle andere. Als je de strikt wereldse opvatting aanvaardt dat dit universum niet meer is dan materie, dan moet datgene wat jouw leven betekenis geeft ook iets materieels zijn of een toestand in deze wereld – iets waar je blij van wordt, iets wat veiligheid biedt of genot. Maar lijden blokkeert hoe dan ook altijd het bereiken van dit soort zaken. Lijden maakt ze kapot of zet ze op het spel. Omdat het jagen naar genot en persoonlijke vrijheid de zaken zijn die betekenis geven aan het leven van veel Amerikanen, zo schrijft Paul Brand in het laatste hoofdstuk van *The gift of pain*, daarom is lijden voor hen vaak zo’n traumatische ervaring.

Alle andere culturen hebben als hoogste doel in het leven iets wat buiten individueel geluk en welvaart ligt. Dat kan bijvoorbeeld morele deugzaamheid zijn, groeiend inzicht, waardigheid of trouw aan de waarheid. Het uiteindelijke doel van het leven kan zijn dat je een nobel iemand wilt zijn, of iemand die door zijn kinderen en door anderen bewonderd wordt. Misschien draait het om het verwezenlijken van een hoger doel of een ideaal, om het bereiken van de hemel of van meer wijsheid. In de verhalen van al deze culturen is lijden een belangrijk middel om die verhalen goed te laten aflopen. De ‘zin van het leven’ kan in al deze gevallen niet alleen verwezenlijkt worden ondanks lijden, maar ook *er dwars doorheen*. In al deze opvattingen hebben lijden en het kwaad dus niet het laatste woord. Als je er geduldig, verstandig en moedig mee omgaat, kan lijden je zelfs sneller bij het einddoel van je levensreis brengen. Het kan een belangrijk hoofdstuk zijn in je levensverhaal en een essentiële fase in het bereiken van datgene waarnaar we in het leven het meest verlangen. Maar in de strikt seculiere opvatting kan lijden geen goed hoofdstuk zijn in je levens-

verhaal – het onderbreekt het slechts. Je komt er niet dichterbij bij je eindbestemming, het houdt je er juist bij vandaan. Kortom: in de seculiere opvatting wint lijden het altijd.

Shweder formuleert het zo: als het over lijden gaat is ‘de metafoor die in de hedendaagse seculiere [opvatting] het meest van toepassing is: ongelukkig toeval. Wie moet lijden is een slachtoffer dat wordt aangevallen door natuurkrachten die geen enkel doel dienen.’ En dat wil zeggen dat ‘lijden (...) losstaat van de verhaalstructuur van menselijk leven (...) een soort “ruis”, een toevallige verstoring van het doen en laten van degene die moet lijden. (...) Lijden kun je op geen enkele manier een begrijpelijke plek geven in iemands levensloop, behalve als onvoorziene onderbreking.’²⁵ In oudere culturen (en in hedendaagse niet-westerse culturen) werd lijden altijd beschouwd als een verwacht onderdeel van een samenhangend levensverhaal, een essentiële manier om het leven op de juiste manier te kunnen leven en om te groeien als persoon, als mens. Maar de zin van het leven in onze westerse samenleving is individuele vrijheid. Er is geen hoger goed dan het recht en de vrijheid om zelf te beslissen wat *jou* goeddunkt. De voorzieningen in de samenleving worden geacht neutraal en ‘waardenvrij’ te zijn – ze hoeven er niet voor te zorgen dat mensen weten waarvoor ze moeten leven, ze hoeven alleen maar ieders individuele vrijheid te garanderen om te leven op de manier die hij of zij met meest de moeite waard en bevredigend vindt. Maar als individuele vrijheid en geluk de bedoeling van het leven zijn, dan kan lijden onmogelijk ‘nuttig’ zijn. In dit wereldbeeld kun je met lijden niets anders doen dan het koste wat kost uit de weg gaan; en als dat niet lukt, probeer je de gevoelens van pijn en ongemak die lijden veroorzaakt, zo veel als je kunt te beheersen en te beperken.

Slachtoffers van onze ellende

Een van de consequenties van deze opvatting is dat de verantwoordelijkheid om goed op lijden te reageren niet bij het slachtoffer zelf ligt. Shweder zegt dat binnen die metafoor van lijden als toevallig ongeluk ‘lijden bestreden wordt door de tussenkomst van (...) mensen die handelen vanuit hun specifieke deskundigheid in het oplossen van het desbetreffende

probleem'.²⁶ Traditionele culturen zijn ervan overtuigd dat de grootste verantwoordelijkheid in moeilijke tijden rust op de schouders van degene die moet lijden. De dingen die gedaan moeten worden zijn allemaal een kwestie van het innerlijk, van de ziel – geduld, wijsheid en volharding. De hedendaagse cultuur daarentegen ziet lijden niet als een kans of als een test – en al helemaal nooit als een straf. Omdat degene die moet lijden het slachtoffer is van het onpersoonlijke universum, wordt hij naar een deskundige verwezen – een medicus, een psycholoog of een ambtenaar – die de taak heeft om de pijn te verlichten door zo veel mogelijk stressfactoren weg te nemen.

Maar deze verschuiving – lijden verwijzen naar het domein van de deskundige – heeft in onze samenleving tot veel verwarring geleid, omdat er onder de verschillende deskundigen groot verschil van mening bestaat over wat mensen die moeten lijden te doen staat. James Davies is zowel psychotherapeut als antropoloog en kan dit dus goed beoordelen. Hij schrijft: 'In de loop van de twintigste eeuw is het de meeste mensen in de hedendaagse samenleving steeds minder duidelijk geworden waarom ze in emotioneel opzicht moeten lijden.' Dan noemt hij 'biomedische psychiatrie, academische psychiatrie, genetica, de huidige economie' en zegt: 'Omdat elke benadering op haar eigen specifieke vooronderstellingen gebaseerd was en met eigen middelen haar eigen doelen nastreefde, hadden ze elk de neiging om de oorzaak van het lijden voornamelijk op één terrein te zoeken (bijvoorbeeld de biologie, gebrek aan kennis of onbevredigde persoonlijke verlangens).²⁷ Zoals een Engels spreekwoord zegt: als je verstand hebt van hamers, ziet elk probleem eruit als een spijker. Het is logisch dat dit de zaak enorm onoverzichtelijk heeft gemaakt. Het seculiere model verwijst mensen die moeten lijden naar deskundigen, maar hun specialisatie en hun neiging om zich tot hun eigen terrein te beperken zorgen ervoor dat mensen er geen touw meer aan vast kunnen knopen.

Wat Davies signaleert, klopt met de analyse van Shweder. Hij legt uit hoe het seculiere model psychotherapeuten aanspoort om lijden 'van zijn context te ontdoen' in plaats van het te zien als integraal onderdeel van iemands levensverhaal, zoals oudere culturen wel deden. Davies haalt een